

CSAPODY MIKLÓS

NÉPISÉG ÉS ERDÉLYISÉG

Táj-, világ- és országnézet

„az embernek nemcsak úgy vannak eszméi, hanem választja őket”
JOHN LUKACS: Isten velem

■ Egyik elméleti értekezésében József Attila a húszas évek végén azt írta, a nemzet szellemi egzisztenciáját három összetevő: a szemlélet, a gondolat és az ihlet alkotja. Ennek az *Ihlet és nemzet* címmel ismert filozófiai-alkotáslélektani gondolatmenetnek volt végső állítása a híressé vált tétel, mely szerint a nemzet közös ihlet, az egyazon nyelvet beszélő közösség „szellemiségének” közös megnyilvánulása: amikor a költő lefordít egy verset, az idegen eredetű saját nemzetének ihletével alkotja újra. 1930 elején József Attila tizennégy költeményét küldte Hódmezővásárhelyről Kolozsvárra Dsida Jenőnek (az Erdélyi Fiatalok alapító főmunkatársának) azzal, hogy „Ha sorsom fordulna immár egy kissé, igaz örömmel néznék szét nálatok. Régi vágyam ez, ám Istenem nem juttat hozzá”; Bécs és Párizs után, ahol újságot árult, szívesen menne végre Erdélybe, „fajtám távolabbi réteji felé” is. Ígérete szerint hamarosan postázza *Ki a faluba!* című, Fábíán Dániellel együtt fogalmazott, a Bartha Miklós Társaságnál nyomtatásra váró röpiratát, amely „a magyarság életadó rétegére, a parasztságra” hívja fel a tenni vágyó ifjúság figyelmét. Ő maga az anyaország, a „törzsnemzet” egyfelől nyomasztó általános válságtudattól, az elodázhatatlan társadalmi változások sürgetésének lázától, másfelől fokozódó egzisztenciális veszélyérzettől áthatott szellemi-politikai közegében élt, költőtársa már tíz éve kisebbségben, az idegen uralom alá került Erdélyben, a „régio” elnyomott, magára utalt, az újjászerveződés útjait kereső magyar közösségében. Ez a mindent meghatározó alapvető helyzeti különbség azonban nem hozott változást a nemzetit és a társadalmat magában foglaló „közös ihletben”; magyar identitásuk ténye és tartalma, életművük művészi-erkölcsi súlya éppúgy nem kétséges, mint a többségben vagy kisebbségben élő magyar írók, irodalom azonosulása nemzeti-nyelvi közösségükkel – ott a radikális társadalmi reform, itt a kisebbségi önvédelem és önszerveződés parancsoló kényszerének felismerésével.

A *népiség* (a népi mozgalom) és az *erdélyiség* (a transzilvanizmus), ez a két jellegzetes huszadik századi (az 1920–45 közti negyedszázadban meghatározó) irodalmi genezisű, eltérő, sőt ellentétes világnézeti alapokról vállalható, a Romániához csatolt Erdélyben együtt létező és ható eszmevilág látszólag könnyen különválasztható. Összetevőiket akár távolról is szemügyre véve komplexitásuk mellett jól megfigyelhetők azonos, hasonló és eltérő jellemvonásaik a történelmi kiindulópontot (meddig mennek vissza a nemzeti-társadalmi bajok feltárásában), az aktuális helyzet-

elemzést (milyen adottságok korlátozzák a cselekvést) és a teendők megfogalmazását (mit kell tenni a cél érdekében) tekintve egyaránt. Indokolt a kérdés, hogy a népi mozgalom bonyolult, sokrétű eszmevilágának milyen ténybeli és érzelmi összetevői lelhetők fel a transzilvanizmus gondolatkörében. (A népiség a transzilvanizmus egyik alapeleme.) Vannak-e a népiségnek speciális erdélyi ideológiai alkotórészei? (Az anyaországi és az erdélyi szellemi-kulturális élet kölcsönösen áttételes jelenségeit kivéve nincsenek; a nemzeti irodalom folytonossága transzilvanizmus nélkül is biztosított volt, fordítva semmiképp; Erdély és az elszakított területek ügye a magyar államvezetést külpolitikai, hatalom- és nemzetpolitikai céljaival összefüggésben foglalkoztatta.) Nézzük a két gondolatkör („világnézet”, ideológia, érzület, „atmoszféra”, közösségi magatartáseszmeny, cselekvési program, irodalmi-művészi hitvallás) vázlat szerű összehasonlító tipológiáját az anyaország-régió, az időbeliség, jelleg, szervezeti keretek, eszmenyek és programok összefüggésében. (A „hagyományos” népiséget és a „klasszikus”, valamint az 1937 után hanyatló transzilvanizmust vizsgáljuk, 1944–48 utáni átalakulásuk, a mentalitásban, érzelmvilágban, nemzetfelfogásban, irodalomban máig tapasztalható hatásuk jelzését mellőzzük. A meghatározható ideológiai tartalmakat mindkét esetben célszerű megkülönböztetni időközben módosuló funkcióiktól.)

(Tér és idő, alaphelyzet) Nem jelentéktelen 19. századi előzmények után mindkét eszmevilág a történelmi Magyarország megsemmisülését követő tragikus történelmi helyzet „válsághatárán”. A népi mozgalom mint a huszadik század első felének legfontosabb magyar eszmeáramlata az önálló államiságát visszanyert maradék ország (a többség), a transzilvanizmus az államiság korábbi közösségi életkereteinek elvesztésével alávetett helyzetbe került erdélyi magyarság (a kisebbség) értelmiségének eszmei útkeresése. Az első a hozzávetőleg 8,6 milliós „törzsnemzet”, a második egy elcsatolt, önmagában több mint 1,5 millió magyar lakosságú „régión” területén bontakozott ki – mindkettő a „nemzetkép”, a nemzetgondolat új és aktivista, társadalmi újjászervezést sürgető megfogalmazása. (A jobb- és baloldali népiek, plebejusok mellett a jobboldali keresztény-konzervatív hatalmi elittel szemben álló polgári radikálisok, urbánus liberálisok, újkatolikus konzervatívok is Magyarország modernizálását akarták elérni. A transzilván eszmeny ideológusainak és tudatos hirdetőinek felfogása szinte teljes egészében egybeesik Ady világhatárán.) A népiség volt az utolsó olyan nagy szellemi áramlat, amely a több részre szakított, új államok keretei közé került, az anyaországtól kezdetben hermetikusan elzárt magyarság valamennyi nemzeti közösségében megjelent, és amely hasonló tapasztalatok alapján keresett hasonló választ súlyos és váratlan politikai, szociális, kulturális problémáira (miután a nemzeti-népi törekvések „közös választát” 1944–45 után már nem volt mód érvényre juttatni, a különálló kisebbségi közösségek fejlődése részben szétartó, részben párhuzamos utakat mutat). A transzilvanizmust regionális ideológiának is szokás nevezni, holott több egy adott regionális öntudat kifejezésénél. Az erdélyi regionalizmusból azért lehetett transzilvanizmus, mert a „türelmesség és méltányosság” régi erdélyi hagyományait (lelkiismereti és vallásszabadság, társadalmi, gazdasági, etnikai ellentétek kiegyenlítésére való törekvés, demokratikusabb közszellem) követte; fogalmi jelentőségű

tétele szerint „az erdélyiség közös eszményét: fajok találkozását az emberi értékek magaslatán”. Az 57 ezer négyzetkilométernyi történeti Erdélyt (korábbi önálló fejedelemséget, különálló országrészt) egyébként is legfeljebb a Magyarországtól elcsatolt 103 ezer négyzetkilométernyi területen belül lehet régióknak mondani.

A népi eszmevilágot nem az anyaország „centruma” sugározta szét a határokon túli magyar „perifériákra”, hanem fordítva. Ady, Szabó Dezső, Móricz gondolatvilága majdnem egy évtizeddel korábban rázta fel a fiatal-ságot a Felvidéken (Szlovénországon), Erdélyben és a Délvidéken, mint Magyarországon, ahol a mozgalom csak a bethleni konszolidáció megrendülése idején bontakozott ki (ami Erdélyt illeti, az új gondolkodásban még inkább megelőzte az anyaországot). A népi mozgalom többségi, sőt „összmagyar”, a kor hasonló európai mozgalmaival rokon, a transzilvanizmus regionális gyökerű kisebbségi eszmetörténeti jelenség, mindkettő erős nemzedéki meghatározottsággal. A népi írók első hullámának jelentkezése a húszas évek második felére, a mozgalom kibontakozása a harmincas évek elejére, a világgazdasági válság éveire esett (helyzetük és hangvételük a náciizmus felemelkedése, majd a területi revíziók idején értelemszerűen módosult, az erdélyiség szellemében felnőtt értelmiségi fiatalságé alapjaiban változott a politikai-közéleti nemzedéki őrségváltás nyomán). A népi mozgalom a negyvenes évek elején jutott csúcspontjára, annak ellenére, hogy belső konfliktusai (szükségyszerű leegyszerűsítéssel jobb- és baloldalinak mondott megoszlása) egész történetét végigkísérte. A transzilvanizmus és a jobb- és baloldaltól egyként vállalt népszolgálat a magyarországi népiek első hullámánál, tehát sokkal korábban, tőle függetlenül megjelent erdélyi belső fejlemény, ugyancsak negyedszázadon átívelő, a húszas évek elején felemelkedő, de a „túlzó marxista” (kommunista) és az újkatolikus ifjúság kora harmincas évekbeli világnézeti küzdelmei nyomán meggyengült, az évtized második felében már hanyatló eszme.

Népiség és erdélyiség együtt és először az erdélyi magyar irodalom első nemzedéki csoportjának *Előre* című kolozsvári diáklapjában jelent meg (1922). A korai transzilvanizmus erőteljes magyar önazonosság-tudatának, demokratikus politikai-közéleti elvekkel párosult kisebbségi aktivizmusának folytatódása a *Tizenegyek* antológiája (1923). Ez a kezdeményezés volt az erdélyi magyar művelődésben hamarosan szétváló, a (székely) sajátossággal is számoló irodalmiság és a népi alapozású társadalomtudatosítás közös forrása (e korai népiség tartalma a reális kisebbségi helyzettudat felé tartó nemzeti önazonosság-tudat). Az irodalmi nyomvonal az Erdélyi Szépművéses Céh (1924) és az Erdélyi Helikon (1928), a társadalmi az Erdélyi Fiatalok (1930) és a Hittel (1935) létrejöttéhez vezetett. A húszas évek vége, „az erdélyiség fordulója” után az első kisebbségi nemzedék figyelme már nem az irodalomra, hanem a társadalom valóságára, mindenekelőtt a parasztság szociális helyzetére irányult, tagjait saját jövőjük, a magyarság kilátásai, Európa sorsa foglalkoztatta. Csakúgy, mint a népiek, a jövő távlatát „a dolgozó osztályok feltörekvésében” látták, a demokratikus kisebbségi társadalom kialakítását tűzték maguk elé. Ez a fiatalság látszólag már nem transzilvanista, nem is humanista, hanem realista: az erdélyi gondolatot a „holdúszató versek”, hamis illúziókat tápláló regények „transzilván svindlijét” elutasítva a kisebbségi önszervezés sürgetésével és a falusegítés gondolatával egészítette ki.

(Jelleg és szerkezet) A népi mozgalom a magyarországi politikai-társadalmi rendszer ellenében, az államát veszített kisebbség a többség vele szemben ellenséges államában talált rá népi-nemzeti közösségi létkérdéseinek lehetséges megoldására. Az agrárius jellegű, széles európai szellemi látóhatárú népi gondolat egyik legfőbb törekvése a népi erők mielőbbi, minél inkább kiterjedt kiaknázása volt, amiben a maga minőségi intellektuális teljesítményével meghatározó szerephez jutott a jobbára paraszti és polgári származású értelmiség. A népiek társadalmi-szervezeti formációja a mozgalmiság volt; nem a pártok hatalmi küzdelmeiben kívántak részt venni, hanem a „mélypolitika”: a társadalmi mentalitás, gondolkodásmód átformálásával akartak gyakorlati eredményre jutni. Ebből következett, hogy a népi mozgalom sokfelé tájékozódott, nem kötődött egyetlen politikai párthoz, hívei és vezéralakjai jelen voltak szinte valamennyi csoportosulásban, a pártok holdudvarát alkotó társadalmi, kulturális egyesületekben, az egyházak és az ifjúság mozgalmában. Laza szerkezetű tömörülésük, széles körű (a reformkor áldozatkész közösségi szellemét idéző) irodalmi-társadalmi, politikai tevékenységük: az eszmeáramlat mozgalmi formája ezért tűnik bonyolultnak, a modern parlamentáris demokrácia gyakorlatában nehezen leírhatónak. Bár a transzilvanizmus legelső rövid életű szerveződése pártalakzat volt (az 1921 nyarán létrejött Erdélyi Néppárt), annak ellenére távol állt a mozgalmiságtól, hogy cselekvésideálja, eszmei-etikai alapállása, erős érzelmi ösztönző ereje valamennyi erdélyi magyar mozgalom, kulturális és más szerveződés, társadalmi megnyilvánulás, közület, intézmény, egyesület, egyház működésére – jószerével az egész kisebbségi társadalomra bő két évtizeden át meghatározó hatást gyakorolt.

A népiek nemcsak korai periódusukban, a mozgalom virágzása, majd hanyatlása idején, hanem irányzataikban, szervezeti-politikai formációikban, sőt személyenként, meghatározó képviselőikben is nagy változatosságot mutattak, éppúgy, mint a transzilvanizmus eszmealkotói, irodalmi-közéleti megszólaltatói, akik ugyanazon valóságra sokféle válasszal szolgáltak; a társadalmi-nemzeti szolidaritás mindkét gondolkör meghatározóan közös jegye volt. A bontakozó transzilvanizmus új ideológiáját előbb erdélyiségnek, később a magyar lélek szerves részét képező erdélyi szellemnek, végül erdélyi gondolatnak nevezték. Nem a haza és a szülőföld, hanem az állam (ország) és a haza (szülőföld) vált el benne egymástól, miközben a végzetes törést a pluralista erdélyi hagyomány és az európai modernitás törekvéseinek ötvözésével, társadalmi aktivitással, alkotással, értékőrzéssel ellensúlyozva állt a kollektív önszervezés szolgálatába. Noha mindkettő nagy hatású, összefüggő (konstituált, de nem kidolgozott) ideológiai konstrukciót alkot, jellegénél, koncepcionális oldottságánál fogva (megalapozóik írók, publicisták voltak) sem a népiség, sem az erdélyiség nem volt doktrína. A népiség erkölcsi fogantatású radikális nemzeti és társadalmi törekvései éppúgy nem alkottak tételes gondolatrendszert, mint ahogy a transzilvanizmus sem volt tudományos kisebbségelmélet (akkor sem, ha földrajzi, történelmi, lelki, erkölcsi és etnikai adottságaival (a három erdélyi náció együttállításával) érvelő képviselői éppen olyan egyértelműen megfogalmazták alapelveiket, elérendő céljaikat, mint a magyarországi paraszti nyomor, a nagybirtok, a feudális társadalomszerkezet

felszámolásának szükséges volta mellett érvelő népiek a maguk felfogását a maguk gondolati és hatalmi ellenpólusával: eszmei ellenfeleikkel és a magyar, illetve román kormányokkal szemben.

(*Intézmények, társadalmi bázis*) A mindinkább erősödő, kiszélesedő népi mozgalom szellemi közegét és tömegbázisát többnyire a parasztságból és a polgárságból, az érzelmileg és intellektuálisan egyaránt elköteleződött keresztény középosztályból érkező vidéki és fővárosi értelmiségiek alkották. Ha nem is a „kellő időben” (akadt, aki szerint egy évtizedes késéssel), nem is akadálytalanul, mégis viszonylag hamar kiépítették a maguk intézményrendszerét és nyilvánosságát az egyesületektől, munkaközösségektől a kulturális szövetségeken, ifjúsági és egyházi társmozgalmon át a lapokig, folyóiratokig, könyvkiadóig. Ezek java része a „magyar út” meghatározó képviselőinek, támogatóinak tulajdona volt, vagy közel állt hozzájuk, de további fórumok is melléjük álltak folyamatos jelenlétük biztosításával. A húszas-harmincas évek új nemzedékének népi értelmisége a Bethlen Gábor Körben (1921), a Bartha Miklós Társaságban (1925), a Wesselényi Reform Klubban (1929), a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumában (1930) nevelődött és talált magára. Hasonló intézményként működött a Pro Christo Diákok Háza, később a Bolyai (Györfly) Kollégium és még számos szerveződés, mint a Soli Deo Gloria, miközben a rokon törekvésű felvidéki, erdélyi, vajdasági nemzedéktársakkal is kapcsolatban álltak, olykor szorosan együtt is működtek (mint az Erdélyi Fiatalok a Sarlóval, a Bethlen Gábor Körrel és a Szegedi Fiatalokkal). Az olyan saját és rokonszenvező „baráti” lapok, mint a *Református Diákmozgalom* (1925), a *Magyar Szemle* (1927), *Új Magyar Föld* (1929), *Fiatal Magyarország* (1931), a *Tanú* (1932), a *Válasz*, mint a népi írók első tábora és a *Magyar Út* (1934) csakúgy, mint a *Kelet Népe* (1935), a *Magyar Élet* (1936), a *Híd* (1937), a *Tovább* (1938), a *Magyar Csillag* és a *Tisztántúl* (1941), a kolozsvári *Termés* (1942), a *Szabad Szó* (1944) és társaik, valamennyien a népi mozgalom kezdetben mindent áthatóan erőteljes irodalmi jellegét tükrözik, elég csak a népi íróknak áttörést hozó, a társadalmi valóságot feltáró szociográfiára, nép- és országismeretre gondolni. A népiek lapjaival szoros összhangban működött a *Magyar Élet Kiadó* (1939), a Bolyai Akadémia és a Turul Könyvkiadó (1941). Az erdélyi valóságkutatás mint a nemzeti-társadalmi önismeret sajátos formája, főként a *Korunk*, az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* szociográfiája már nem szépirodalmi jellegű, hanem empirikus-tudományos, a romantikus Erdély-mitizálással tudatosan szembeforduló szociológiai-statisztikai valóságfeltáráshoz, történeti szociográfiákhoz vezetett.

A transzilvanizmus hirdetőinek ideológiai és társadalmi összetétele a népiekénél is szélesebb, szinte teljes körképet mutat: voltak köztük jobb- és baloldaliak, népiek, polgári radikálisok és urbánus liberálisok, szociáldemokraták, keresztény konzervatívok, iparosok, kereskedők, középosztálybeli értelmiségiek, írók, publicisták, művészek, szakemberek, papok, tanárok, jogászok, dzsentrik, arisztokraták. Az erdélyiség irodalmi-kulturális intézményei a népiek helyzetétől alapvetően eltérő viszonyok között nem mozgalmi jelleggel, inkább áttételesen, meghatározó írón és más személyiségein keresztül kötődtek az egyes szellemi körökhöz, érdekcsoportokhoz. Közös nevezőjük az erdélyiséget történetileg visszavetítő transzilvanizmus volt, melynek kisszámú, ám annál jelentősebb, elsősor-

ban irodalmi intézményei az értékek megőrzésével, gyarapításával, továbbadásával, a magyar műveltség terjesztésével, a hagyomány ápolásával és a neveléssel biztosították a nemzeti azonosságtudat folytonosságát. A transzilvanizmus legfontosabb szellemi fóruma az Erdélyi Szépművés Céh és az Erdélyi Helikon volt a *Pásztortűzzel* (1921), a *Vasárnapi Újsággal* (1923), az *Erdélyi Irodalmi Szemlével* (1924) és számos további lappal, folyóirattal. A régi-új eszmevilágot az erdélyi magyar orgánumok túlnyomó része teljes egészében magáévá tette. Nemcsak a politikai és közéleti karakterűek, hanem a szépirodalmi folyóiratok is, sőt még számosan mások, mint a régi alapítású tudományos *Erdélyi Múzeum* (1874) vagy az új nemzetpolitikai szemle, a *Magyar Kisebbség* (1922), a felekezetek fölött álló, az új nemzedéknek (párt)politikamentességet és világnézeti függetlenséget ajánló *Erdélyi Fialatok*, majd a magyarországi hivatásrendi gondolat nyomán „szervezett nemzettársadalmat” propagáló Hitel. Az erdélyiség konzekvenciáinak tudatosításában fontos szerepet vállaltak az olyan egyházi-ifjúsági folyóiratok, mint a református *Ifjú Erdély* (1923), a katolikus *Erdélyi Iskola* (1933), egyesületi és köri kiadványok. Az erdélyi „uralkodó eszme” hegemoniája természetesen nem volt töretlen: a *Korunk* kezdettől harcos ellenfele volt. (Az erdélyi irodalmi-világnézeti viszony- és kapcsolatrendszer nemcsak a két nagy szellemi szomszédvár, a transzilván eszméket hirdető *Erdélyi Helikon* és a marxista *Korunk* szembenállásával jellemezhető, hanem az erdélyi írók gyakori „átjárásával”, sőt azzal is, hogy a népi írók közül néhányan azután váltak ismertté Magyarországon is, hogy először a *Korunk* közölte írásaikat.)

(*Ideológia*) A népi mozgalom eklektikus irányzati és egyéni sokfélesége olyannyira összetett rendszert alkotott, hogy fősodra mellett megannyi régi öröklött nézettel, radikális új elemmel, eszmetörmelékkel telített fel fogás- és stílusváltozatai nehezen megragadhatók. A transzilvanizmus mint esztétikai program, mint politikai elgondolás és mint gondolatrendszer ideologikus gyűjtőfogalomként még bonyolultabb irodalom- és művelődéstörténeti jelenség (ha ideológiai „képlet” volna, tételesen leírható lenne, márpedig abszolút fogalmakkal nem, csak történetileg meghatározható). Összetettsége azzal magyarázható, hogy nem létezett kollektív transzilván eszmény, az erdélyiség érzemvilága a sokat emlegetett „erdélyi liberális szellem” híveinek legkisebb közös többszöröse volt. Sem a népiség, sem az erdélyiség nem elmélet, inkább eszme, törekvés, cselekvési terv; az első szellemi világrámlatokkal érintkező, a trianoni határok fölött átlépő „összmagyar” gondolatvilág, a második autochton kisebbségi fejlemény, az európai humanista szellemre nyitott ideológiai zárvány. A legjelesebb népiek munkássága éppen úgy a magyar művelődés élvonalbeli teljesítménye, mint az erdélyiség java képviselői. A többségben élő népiek behatárolt lehetőségek között a kisebbségi transzilvanisták jogilag és politikailag alávetett helyzetben érték el számottevő eredményeket. Közös szellemi forrásvidékük az Ady–Móricz–Szabó Dezső-triász, Bartók és Kodály gondolatvilága (a népiek egy részénél Jászi Oszkár eszméivel kiegészülve). Ezzel szemben a transzilvanizmust ellenfelei már az első időktől utópiának ítélték. Akik a nemzeti „akolmeleg” időtlenített misztikumával szemben az etnikai hovatarozástól független osztályharcot vélték társadalmi realitásnak, „óhaj- és vocativus-ideológiának” minősítették, eleve

kétségbe vonva a lelki-történelmi-táji adottságokkal való érvelés tényyszerűségét. Mások, akik a harmincas évek második felében elfogadták, hogy a mítosz nem feltétlenül mond ellent a tapasztalatnak, úgy gondolták, a transzilvanizmus „mítosza” (nem az irodalmi transzilvanizmus mitikus líraisága), bár nem ássa alá az eszmekör hitelét, teljesítményének jelentőségét, nem a múltban gyökerezik, hanem a bizonytalan jövőbe vetül. Azok is patetikus utópiának, önámító ködgomolynak tartották, ezért elvetették egész eszmevilágát, akik a hagyományos erdélyi szabadelvűségekre hivatkozva a többségnek szóló, közeledést, megbékélést célzó ajánlatra és az egyenjogúság, autonómia illúzióinak bizonyult politikai követelésére helyezték a hangsúlyt.

Noha az eszmény értéke nem mérhető sem az érzelmekkel, sem jogi, politikai, világnézeti programpontokkal, kisugárzó hatása nem feltétlenül az érték függvénye. A transzilvanizmus közös értéke nem az erdélyi népek értékközössége volt, hanem szinte kizárólag „magyar ideológia”, nemcsak eszméjét csak „a magyarság látszott sóhajtozni”. A transzilvanisták hiába vélték úgy, hogy nemcsak az erdélyi magyar, hanem a román és szász „egyéniség, lélek, szellem” is létező valóság, és hogy az „erdélyi szellem” éppen ezek közös eredője; a sorsközösség érzése akkor lehetett volna kölcsönös, ha mindhárom erdélyi nép magáénak vallotta volna. (Mások úgy ítélték, az „Erdélyben ható erő” nem lélek, hanem csak szellem; létezik erdélyi magyar, román és szász szellem, magyar lélek azonban csak egy van, mégpedig az összmagyarság lelke.) A közös történelmi múlt, megértésre, testvéri egyenjogúságra apelláló fennkölt humanizmus így sem vesztett érvényéből, ténylegesen azonban megvalósíthatatlannak bizonyult. A regáti közszellem nem mutatott iránta fogékonyságot, a hagyományos szász szeparatizmus csak a harmincas évek első felének magyar–szász irodalmi közeledése idején oldódott némiképp. A kisebbségi erdélyi gondolat fő ellenpróbája a „többségi transzilvanizmus” átalakulása: a regáti törekvéssel (Erdélyt erdélyiek nélkül) szembeforduló román regionalizmust (Erdély az erdélyieké) legyőzte a nagy román gondolat (Erdély a románoké). Népiek és transzilvánok magatartását az Ady–Móricz–Szabó Dezső-triász gondolatvilága mellett saját tragikus társadalmi tapasztalataik táplálták. Tágabb történelmi perspektívában az államalapításig, a népiek a kritikai nemzetszemléletükben a reformkor eszmevilágáig (nemzet és haladás), a kapitalizmus kritikája kapcsán többnyire a dualizmusig, az erdélyiség képviselői a forradalmakig és a történelmi Magyarország felbomlásig mentek vissza a végzetes bajok gyökereinek, a nemzeti és paraszti polgárosodás megrekedése okainak keresésében. Mindkét eszmevilág híveit egyetemes etikai-kulturális értékszempontok vezették, nagy hangsúlyt helyeztek az európai értékek megismerésére, a szellemi kapcsolatok ápolására, a magyar érdekek képviseletére.

A népi mozgalom vezérfonala a parasztság helyzetének orvoslása volt a földbirtok-, a szociális és a művelődéspolitikai, a közigazgatás radikális reformjának követelésével. Alaptételként fogalmazták meg, hogy a nemzeti közösség megújulása csakis ettől a társadalmi rétegtől várható. Ebből eredt kritikai nemzetszemléletük, felfogásuk a parasztkérdésről, a nemzeti identitásról és a társadalmi szolidaritásról, a magyarság közép-európai hivatásáról, a kelet-európai kis népek közeledéséről. Bár a parasztkérdés

történeti okoknál fogva másként esett latba Erdélyben, mint az anyaországban, Erdélyben a magyarság 72 százalékát adta a falu. A népieket senki sem mondhatta utópikus idealistáknak, a romantikus parasztimádat azonban egyként része volt a népiség és a transzilvanizmus korai nép- és faluszemléletének. Mégis hamar megszabadultak a paraszti világ, népi hagyomány, művészet idealizált, giccsebe hajló félreértésétől; az erdélyi új nemzedék fellépése tovább erősítette azt a felismerést, hogy „az erdélyi magyarság jövője az erdélyi magyar falu jövője”, és hogy nem a 72 százalék él a 28-ért, hanem fordítva, mégpedig a 100 százalék megmaradásáért. Ezért szükséges a magyarság jövőjének letéteményesét, „a nemzeti lelkületet és jellemet”, az anyanyelvet, népi kultúrát hordozó falu morális és anyagi állapotának megismerése, ez pedig „a népért élő, a nép közt élő, a népet szolgáló” intelligencia kötelessége. Az új értelmiségi fiatalságnak meg kell ismernie a parasztság életviszonyait, „szocialisztikusabb ideológiában” kell megszerveznie „a magyar dolgozó rétegek hatalmas érdekszövetségét”. Ez a felismerés a maga erős érzelmi telítettségével (a nemzet szeretetével, az iránta érzett aggodalommal, az önzetlen tenniakarás áldozatvállaló heroizmusával) keserű személyes tapasztalatból és szomorú statisztikai adatsorokból fakadt: nem elég a népnek „szerelmet vallani”, a falu felemelését csakis szakszerű, gyakorlati felkészültséggel lehet elérni. A negyvenes évek elején felvirágzó anyaországi „új népiséget” Erdélyben is sokan fogadták a magyar parasztság „sorsformáló történelmi osztályá” való felemeléseként. Úgy vélték, az új birtokpolitikával megvalósulhatnak a népiek nemzetit és társadalmi összekapcsoló törekvései, hiszen már nem elég földosztásról, birtokreformról beszélni, átfogó társadalmi reformra van szükség. Azt is többször hangoztatták, hogy a politikai-társadalmi élet gyakorlatában és a magyar nemzetkép újraértelmezésében egyaránt kamatoztatni kell a régít, az erdélyi szellem hagyományait és az újat, a húszéves kisebbségi lét tapasztalatait, vagyis a megnagyobbodott, de háborúban álló Magyarország mind nyomasztóbb problémáinak orvossága a szélsőségektől mentes, kiegyensúlyozott, megfontolt erdélyi szellem.

A történelmi realitással való számvetést, a sorsközösségtudat kialakítását, közösségi helytállást és demokratikus közületi önszerveződést sürgető, a szülőföld apoteózisát hirdető transzilvanizmus előképe az egykor a magyar államiságot fenntartó önálló Erdélyi Fejedelemség (idealizált) történelmi állammodellje. Régi (történeti) és új (kisebbségi) összetevői arra mutatnak, hogy a transzilvanizmus mint az alávetett, majdhogynem jogfosztott erdélyi magyarság nemzeti önazonosság-ideológiája, a magyarságtudat egyik történelmi formája a három erdélyi nemzet kulturális egymásra hatását hirdető történelmi tanítás: „egy nép életérzése”, „hite annak, hogy a mi hazánk Erdély”. Teológiailag is alátámasztott keresztény eszmeként a szellem magasabbrendűségét hirdette, érzületének, magatartásbeli alapeszméinek (önrevízió, kiteljesedés, felelősség, népszolgálat) megtagadását számosan a kortársak közül mégsem feltétlenül hitbéli-vallási alapon, inkább nemzeti-közösségi megfontolásból ítélték materialista racionalizmusnak, a magyarság elárulásának. Noha irodalmi dimenziójában megkülönböztethetők messianisztikus, történelmi és népi változatai, nem külön irányzat, stílus, ábrázolásmód, hanem írói-etikai alapmagatartás, szellemileg és ízlésvilágban, a helikoni irodalompolitika irányzati

egyenlőségében kifejeződő szabadelvűség. A középosztályi nemzettudathoz kapcsolódó történelmi szemléletében, a hagyomány értelmezésében tényszerű adottságokból indult ki; érvényét és erejét nem eszméinek nehezen meghatározható tárgyi igazsága adta, hanem az általa megerősíteni kívánt *azonosságtudat minősége, a közösségépítés hatékonysága*. Sem a népiség, sem az erdélyiség nem volt világnézet, „a világhoz való viszonyulás öntudatos állásfoglalása”. A transzilvanizmus főként kezdetben szívesen, ám pontatlanul gyakran mondta magát „az erdélyi magyar ember”, később az egész romániai magyarság „logikailag igazolható, népközösségünk valóságos életigénylését” kifejező egzisztenciális világnézetének, holott lényegénél fogva „nem világot nézett, hanem csak egy tájat”.

(*Táj és történelem – társadalom és kultúra*) A táj (vidék, haza) közös alapfogalma népieknek és transzilvánoknak, éppúgy, mint kritikai nemzetszemléletük és a magyar történelem folytonosságát valló felfogásuk. (Egyetlen tájnak, „tájegységnek” a népieknél nem, csak az erdélyiségben volt központi szerepe.) A „harmadik út” hívei a magyarságot (fajt, nemzetet, társadalmat) népiséggként fogták fel, ennek megfelelően az általuk követelt társadalmi átalakulás során a népet szellemi közösséggé (nemzetté: „közös ihletté”) kívánták formálni. Az erdélyiségben a történelmi hagyományhoz való visszanyúlás tudatossága és a tájhazafiság szülőföldkultuszát, mivel a nemzeti szellem kifejlődése a fejedelmi kor idejére esett, a nemzeti szuverenitással és a demokrácia eszméjével együtt az agresszív többségi nacionalizmussal állította szembe. (A harmincas évek második felében megkülönböztették egymástól a líraibb, a biztonságot kínáló szülőföld otthonosságába menekülő „tájtranszilvanizmust” és a realista, az új államkeretek közé való beilleszkedést kétségtelenül elősegítő, ám a kölcsönös megértés hiábavaló hangoztatásával önnön illúziója áldozatává lett „országtranszilvanizmust”.) A népiek a radikális reform sürgetésével a parasztság felemelését, az égető társadalmi különbségek mérséklését, a transzilvanizmus hívei a szolidáris magyar egység szorgalmazásával, az önzonosság-örzés egyéni és csoportérdek fölé emelésével: „a magyar kötelesség politikájával” kívánták elérni az ellentétek meghaladását, az osztálytalan nemzeti egységet. Hitük szerint ez utóbbit megkönnyítette, hogy az erdélyi társadalom a magyarországinál sokkal egységesebb, a történeti-társadalmi hagyomány és az arányosabb birtokmegosztás következtében demokratikusabban berendezett volt, ráadásul miközben Trianon után teljes egészében deklasszálódott, szerkezete is eltorzult. A faj fogalmát a népi mozgalom és a transzilvanizmus gondolatkörében egyaránt erkölcsi és nem vérségi kategóriaként használták, bár e meghatározó felfogás később mindkét eszmevilág számos árnyalatában nemegyszer fordult az ellenkezőjére; a transzilvanisták látószögének fókusza nem a fajra, még kevésbé a hozzá tartozók meghatározott részére, hanem „a nyelvileg, lelkiileg és történelmileg egységes nemzetre” irányult. Míg az asszimiláció történelmi folyamata a magyarországi urbánusok szemében sikeres, a népiekben sikertelen volt, a zsidókérdés a transzilvanizmus képviselőinek nagy része előtt sokáig indifferens maradt, kisebb részük a népiek véleményére hajlott (népiek és transzilvánok között egyaránt számos zsidó származású szellemi kiválóság akadt). A nemzeti jövő szempontjából hasonlóan foglaltak állást a nyugati kapitalizmus és a szovjet típusú államszo-

cializmus politikai és gazdasági rendszerével szemben. A revíziós gondolat nem állt a népiek érdeklődésének homlokerében, az erdélyi gondolat hívei e tekintetben érthetően ellentétes állásponton voltak.

A nemzeti kultúra jellegének és jelentőségének megítélésében mindkét szellemi áramlat azonosult a babitsi nemzetfelfogással, mely szerint a műveltség maga a nemzet; a kisebbség csak a politikában kisebbség, az irodalomban és a művészetben az egyetemesség értékes része (abban is a babitsi nézetet vallották, hogy az erdélyi gondolat szemben áll „a politikai és közjogi irredenta daccal”). Azután, hogy a kisebbségi léthelyzetből eltűnt majdnem minden olyan tényező, amely korábban a nemzeti élet alapjául szolgált, egyedül a kulturális nemzeti érzés maradt meg szabadnak szellemi nyitottságával, a nyugat-európai és a világműveltség áramlatainak befogadásával. A kultúra mint a legbiztosabb nemzetfenntartó tényező ezért volt a népi felfogás és az erdélyi „különég” közös erkölcsi és praktikus öncélja, továbbadása a nevelés legfőbb törekvése. Hasonló egyöntetűség mutatkozott meg a kelet-európai kis népek közeledésére, a másik nép megbecsülésére vonatkozó nézeteikben, a szomszédnépekkel az igazságosság, méltányosság humánus ideáit követő együttműködésben, kívánatos összhangban a kapcsolatok etikai elvek, értékeszmék szerinti rendezésével. A népiek a dunai összefogás, a transzilvanizmus hívei a három erdélyi nemzet sorsközösségének szorgalmazásával törekedtek a megbékelésre, ezzel is a nemzeti önazonosság megőrzését és gazdagítását akarva szolgálni, a tolerancia mellett nem feledkezve meg a nemzeti autonómia követeléséről. A közírók közül többen is úgy vélték, hogy a nemzetek, vallások, világszemléletek, szokások, osztályok, érdekek bölcs kiegyenlítésére törekvő Erdély a transzilvanizmusban a maga Szent István-i gondolatát teremtette meg. Bár számosan megtagadták, az erdélyi gondolat hatása a harmincas évek második felére meggyengült és módosult, de nem szűnt meg Észak-Erdély Magyarországhoz való visszacsatolása után sem. Voltak, akik úgy ítélték, az annak idején az írók által új életre keltett eszméből a politikusok csináltak aktuális nemzetpolitikai programot.

(Politika és nemzedék) A népiség és az erdélyiség szellemi és politikai valóság egyszerre. Eltérő okokból, de a többségi népiek és a kisebbségi transzilvanisták egyaránt mély bizalmatlansággal viseltettek a mindenkor (magyar és román) állam intézményével szemben. A népiek súlyosan elmarasztalták, éppúgy elutasították az 1918 előtti liberális berendezkedést, mint a bethleni konszolidációt. Programjuk történelmi célja a „társadalmi igazságtétel”, egyszersmind a modernizáció volt, eszköze a társadalmi, gazdasági, művelődési reformok bevezetése, a szabadversenyt korlátozó állami beavatkozás, a nagybirtokrendszer felszámolása, a demográfiai helyzet javítása, a kivándorlás megállítása, a progresszív adórendszer, a minimálbér és a 40 órás munkahét bevezetése stb. Törekvéseiket a hatalmi-politikai berendezkedés rendszerellenzékéként nem a sokszorosan megosztott politikai mezőben, hanem afölött igyekeztek érvényesíteni (nem kötődtek politikai párthoz, a Nemzeti Parasztpárthoz való kapcsolódásuk későbbi fejlemény). A társadalmi-gazdasági valóság által kikényszerített reformok megvalósításának megfelelő útját nem a hatalom megszerzésében (még kevésbé bármilyen forradalomban), hanem a hatalom együttműködő belátásában látták, miután úgy vélték, bármilyen párt-

összetételű kormányzat legyen hatalmon, a szükségszerűen népi szellemben kell végrehajtani (annak ellenére, hogy az államban nem bíztak). Szociális céljaik mellől nem hiányzott a demokratikus politikai átalakulás sürgetése, később a „szellemi honvédelem” gondolata sem. A transzilvanizmus ideológusai, publicistái és mindenki, aki ezt az eszmekört vallotta, tisztában volt vele, hogy a politika Bethlen Gábor óta az erdélyiség egzisztenciális alapvetése (az új kisebbségi nemzedék is Bethlen Gábor iskoláját járta). Az újszülött erdélyi magyar irodalom is a távlatos kisebbségi politikát szolgálta, az erdélyiségnek azonban tételes politikai programja a nemzeti-kulturális önazonosság közösségteremtő fenntartásán túlmenően nem volt. Politikailag magától értetődően ellenzéki („baloldali”, demokratikus) felfogást képviselt, de másképpen, mint a népiek. Az idők folyamán megvoltak ugyan a „saját pártjai”, eszmekörében működő politikai alakulatai (Erdélyi Néppárt, Magyar Néppárt, Magyar Szövetség, Országos Magyar Párt, Romániai Magyar Népközösség), az antidemokratikus nacionalista többség demokratikus-humanista kisebbségi ellenzékeként, korábbi közjogi adottságaitól megfosztva mégsem a pártpolitikán át, hanem a szellem erejével akart eredményt elérni. Az ifjúság új, „feltétlenül nemzeti alapokon álló politikai programja” a harmincas évek elején még váratott magára, de ha elkészül, nem önmagáért való, hanem „szélesvonalú, belső értékeket védő, alulról szerves életként felnőtt érdekvédelmi front lesz”.

A harmincas évek második felében a transzilvanizmus védőszárnyai alatt új szellem bontakozott ki. A népszolgálat (egyszerre jobb és baloldali) eszméje sem a magyarországi népi mozgalom hatása alatt vert gyökeret a fiatalságban. Az első nemzedék öntudatosan magáévá tette a „magunk revízióját”, a kisebbségi élet nyomasztó terheit, elfogadta „lelki ajándékait”, önzetlenül vállalta közéleti aktivitását, a reális helyzet tudat kialakítását, képes volt az ifjúsági mozgalmak felekezeti elkülönülésükből adódó szervezeti széttagoltságának meghaladására. Az Erdélyi Fiatalok az erdélyi gondolathoz hasonlóan teológiailag-etikailag erőteljesen alátámasztott (egyszersmind egzisztenciális kényszerből fakadó) szolgálat-eszme híveiként hűek maradtak a transzilvanizmushoz, anélkül azonban, hogy hangosan hirdették volna. A népszolgálat közösségi magatartásmoделljét az ifjúság nemzeti és nemzedéki öntudatának erősítésével, a falukutatással, szociográfiai-szociológiai tevékenységükkel, ám a pártpolitika mellőzésével akarták megvalósítani. A *Hitel* körül csoportosuló második nemzedék új gondolkodásmódja, társadalompolitikai koncepciója ugyancsak a szolidáris nemzeti egység kialakítását célozta. Az erdélyi magyar társadalom szaktudományos megismerésére helyezték a hangsúlyt, keresztényszociális nemzetszemléletre épült társadalomfelfogásuk az egész közösséget átható „belső demokrácia”, az osztály nélküli kisebbségi „nemzettársadalom” kiépítésére irányult. Ez az új társadalompolitikai koncepció sem légtüres térben született elméleti elgondolás volt. A közélet küzdelmeiben már az ifjúsági mozgalmak hőskorában aktív, most a közéletbe, a politikába is bekapcsolódó legújabb nemzedék az erdélyi hagyomány, az anyaországi új Széchenyi-kultusz és más szellemi hatások alatt igyekezett hasznosítani kisebbségi tapasztalatait, a Trianon után megcsonkított, középosztályát veszített erdélyi magyar társadalom valóságát, az önszerveződés kényszerét és a nemzeti egység vágyát véve alapul.